

Ağaməhməd Səmədov,
Geoloq

MİNERAL SƏRVƏTLƏRİMİZDƏN

MİLLİ MARAQLARIMIZA UYGUN İSTİFADƏ EDƏK

Mineral ehtiyatlar sənaye potensialının xammal bazası olmaqla hər bir dövlətin iqtisadi, sosial-siyasi və müdafiə müstəqilliyinin təmin olunmasına xidmət edən vacib bir amildir.

Elmi texniki tərəqqinin inkişafı və insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsi cəmiyyətin mineral-xammala olan tələbatını artırmaqdadır. Qədim zamanlarda ibtidai insanlar bir neçə metaldan, XVI əsrdə 18 kimyəvi elementdən; XVII əsrdə 25, XVIII əsrdə 29, XIX əsrdə 47 və XX əsrin ortalarında 80 elementdən istifadə edirdi.

Mineral ehtiyatların istehsalı və istehlakı beynəlxalq əmək bölgüsü vasitəsi ilə bütün dünya ölkələrini əhatə edir. Sənayenin inkişafı ilə məhsuldar qüvvələrin artmasında mineral ehtiyatlar daha böyük rola malikdir.

Artıq danılmaz bir həqiqətdir ki, mineral xammal kompleksi bəşər sivilizasiyasının ümumi inkişafında əsas yeri tutmuşdur. Bununla bərabər zamanımızda yeraltı sərvətlərin yüksək tələbatı istismarı bəşəriyyəti çox böyük problemlərlə üzləşdirmişdir. Bu problemlərdən ən başlıcası Qlobal İqlim Dəyişmələridir ki, bunun da əsas səbəbləri yerin təkindən çıxarılan yanar faydalı qazıntılardan böyük miqdarda istifadə olunmasıdır. Bu yazıda mineral ehtiyatlardan istifadə olunması ilə bağlı olan digər problemlərə toxunulacaqdır.

Dağ-mədən sənayesinin inkişafı nəticəsində son zamanlar bəşəriyyət hər il Yer inkişafından orta hesabla 890 milyard ton müxtəlif filizlər, yanar faydalı qazıntılar və tikinti materialları çıxarırlar. Bu elə böyük rəqəmdir ki, onu planetimizdə olan irili-xırdalı bütün çayların il ərzində gətirdiyi qırıntı materiallarının kütləsi ilə müqayisə etmək olar. Təsəvvür edək ki, bunun yalnız 280 milyard tonu faydalı qazıntı, qalan 610 milyard tonu isə boş, tullantı suxurlarıdır. Bu xammalın emalı nəticəsində hər il təxminən 800 milyon ton müxtəlif metal əridilir, əkin sahələrinə 400 milyon tondan çox mineral gübrə və 4 milyon tona qədər müxtəlif pestisidlər verilir.

Təbii ekosistemlərə artan texnologiyə təzyiç çox zaman onların sürətlə və dönməz olaraq pozulmasına gətirib çıxarırlar ki, bu da tədricən qlobal xarakter alır. Üstəlik, vəziyyətin paradoksalı ondan ibarətdir ki, təbiətin sürətlə gedən deqradasiyası bəşəriyyətin onu qorumaq üçün sürətlə artan xərcləri fonunda baş verir, eyni zamanda, müasir inkişaf səviyyəsində təbiətin qorunması üçün zəruri olan enerji mənbələri yalnız onun təminatının - Yer planetinin litosferinin texnogen cəhətcə zədələnməsi ilə əldə edilə bilər.

Geotexnologiyaların hazırkı inkişaf səviyyəsində, yerin təkindən çıxarılan bərk mineral xammalın vahidinə 1,1-dən 6,7-ə qədər tullantı suxur vahidi düşür ki, bu da sonda Yer səthində yerləşdirilir. Bu isə, il ərzində ərazisi 5000 km²-dən çox yer səthinin təbii dövrüyədən çıxarılmasına adekvat olan istehsal həcmi deməkdir!...

...Cəmis 1-2 əsr öncə İnsan-Yaşamaq uğrunda mübarizə hüququnu əsas götürərək öz təcrübə və biliklərini ətraf təbii mühitə mübarizəyə(Sovet vaxtı bir çox şairlərin "təbiətin kor qüvvələri ilə mübarizəyə" çağırışını yadımıza salmaq) sərf edirdi. Sonralar İnsan, artıq bununla kifayətlənməyərək rahat yaşamaq uğrunda mübarizəyə başladı. Rahatlığın təmin edilməsi isə çoxlu enerji istehlakını və böyük həcmdə mineral ehtiyatların

istifadəsini tələb edirdi. İnsan fəaliyyətinin ətraf mühitə təsiri təbii geoloji proseslərin Yer kürəsinin komponentlərinə təsiri ilə müqayisə olunacaq bir şəkildə gəldi. Böyük təbiətşünas alim, akademik Vladimir Vernadski İnsan fəaliyyətinin artıq nəhəng bir Geoloji qüvvəyə çevrildiyini yazırdı. Hal-hazırda bəşəriyyətin qarşısında həll olunması zəruri olan iki böyük problem durur:

1) İnsanın özünün sakini olduğu Yer planetinə texnoloji təsiri (nüvə sınaqları, radioaktiv çirklənmə, enerji və mineral ehtiyatlarının sonsuz istehlakı və s.);

2) Yer inkişafının zamanıbaş verən vulkanik fəaliyyət, zəlzələ, sunami və s. nəticəsində çox sayda insanın həyatını itirə biləcək təhlükə.

Həyat potensialımızı qorumaq üçün, birincisi, ətraf mühitə təsiri məqsədli bir yanaşma təmin etmək, ikincisi, bütün biliklərimizi və elmi zəkamızı təbii elementlərin təsirinə qarşı müdafiə tədbirləri qəbul etməkdir.

Beləliklə, aydın oldu ki, dağ-mədən istehsalı ətraf mühitə güclü təsir göstərir. Bütün növ bərpə olunmayan mineral resurslarının dünyəüzrə istehsalı davamlı olaraq artmaqdadır. Hesablamalara görə faydalı qazıntıların çıxarılmasının müasir tempi saxlanılarsa, filiz ehtiyatlarının əksəriyyətinin yaxın 50-100 ildə tükənəcəyi gözlənilir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz biz insanların planetimiz uzun tarixi inkişaf dövründə formalaşmış mineral sərvətlərdən qənaətlə, gələcək nəsillərə maraqlarını nəzərə almaqla və ekoloji tarazlığı saxlamaq şərti ilə istifadə etməyi tələb edir. Biz yuxarıda planetimizdə mineral-xammal sərvətlərinin global istifadəsi və onunla bağlı yaranmış böyük problemləri qısaca şərh etdik.

Bəs görək Vətənimiz Azərbaycanında vəziyyət necədir?

Əvvəla onu deyək ki, ölkəmizdə əksər mineral-xammal növləri zəngin və etibarlı bazası yarılmışdır. Dünya dağ-mədən sənayesinin hazırkı inkişaf tendensiyaları fonunda Azərbaycanın malik olduğu zəngin mineral-xammal potensialı ölkədə dağ-mədən sənayesinin inkişafı üçün böyük perspektivlər açır. Əminliklə demək olar ki, Respublikamızda iqtisadiyyatın tələbatını tamamilə ödəyəcək mineral-xammal bazası mövcud-dur.

Belə ki, ölkəmizdə istər endogen, istərsə də ekzogen mənşəli faydalı qazıntıların çox geniş spektri mövcuddur.

Azərbaycan geoloqlarının uzun illər boyu apardığı geoloji tədqiqatlar nəticəsində respublika iqtisadiyyatının mineral-xammaldan istifadəyə əsaslanan bir sıra sahələrinin stabil inkişafını, mineral-xammala olan tələbatının ödənilməsinə, respublikadakı məhsulətlərin digər ölkələrdən xammal asılılığını aradan qaldırılmasını təmin edən etibarlı baza yaradılmışdır.

Ölkəmizin ərazisi bir sıra qara, əlvan, nəcib metallar, eləcə də nadir elementlərlə təmsil olunmuş filiz faydalı qazıntılarla zəngindir. Burada dəmir, alüminium, çivə, qızıl, mis, qurğuşun, sink, kobalt, molibden, nadir metallar və s. metal yataqları məlumdur.

Respublikamızda qeyri-filiz faydalı qazıntıların (silikatlar, alüminosilikatlar, xloridlər, sulfatlar və s.) da ehtiyatları böyükdür. Onlar adətən, kimya xammalı, odadavamlı və inşaat materialları, yarımqiymətli və bəzək daşları və s. sahələr üzrə qruplaşdırılır. Həmin faydalı qazıntıların respublika ərazisində bir sıra yataq və təzahür

ri bəllidir. Tikinti materialları yataqları ölkəmizdə böyük ehtiyatlara malikdir. Azərbaycanın xalq təsərrüfatı bir sıra yerli xammal (divar daşları, çinçıl-qum, qum, gillər, gips, sement xammalı, üzülük materialları, perlit və s.) yataqları ilə, demək olar ki, tam təmin olunmuşdur. Balansda olan inşaat materialları yataqlarının ümumi sayı yüzlərdədir. Respublika ərazisində mövcud olan faydalı qazıntıların mühüm növü olan şirin, mineral, termal və sənaye suları geniş yayılmışdır. Hidrogeoloji tədqiqatlar nəticəsində çay dərələrində, dağətəyi şleyflərdə və çayların gətirmə konuslarında, artezian hövzələrində, dağlıq bölgələrdə, məhdud strukturlarda və ya massivlərdə, karst boşluqlarında, tektonik pozulma zonalarında yeraltı su yataqları aşkar edilmişdir.

Hazırda ölkəmizdə bir sıra filiz yataqlarından qızıl və mis metalları istehsal olunur. Yaxın illərdə bir sıra iri miqyaslı qara və əlvan metal filizləri yataqlarının istismara verilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan dağ-mədən sənayesində geniş vüsət almış dinc quruculuq işlərinin hamısı yerli mineral-xammalın hesabına görülür.

Ötən əsrin 90-cı illərində Ermənistan silahlı qüvvələtinin öz havadarlarının köməkliliyi ilə işğal etdikləri qədim torpaqlarımız Qarabağ və Şərqi Zəngəzur əraziləri artıq müzəffər Azərbaycan Ordusu tərəfindən azad olunmuşdur. Cənub guşəsi adlandırılan gözəl Qarabağımızda hazırda sürətlə dinc quruculuq işləri aparılır. Bu ərazilərin füsunkar təbiəti, əsrarəngiz fauna və florası olduğu kimi həm də zəngin yeraltı sərvətləri vardır. Azərbaycan vətəndaşları olaraq bizim vəzifəmiz bu sərvətlərdən israfçılığa yol vermədən, regionun, eləcə də Azərbaycanımızın inkişafı adına və gələcək nəsillərin maraqlarını nəzərə almaqla istifadə etməkdir.

Qarabağ ərazisində Yer qabığının geoloji quruluşunun və geodinamik təkamülünün son dərəcə mürəkkəbliyi burada bir çox faydalı qazıntıların emələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Onları şərti olaraq filiz (metal), qeyri-filiz (qeyri-metal) və yanar faydalı qazıntılara bölürlər.

Filiz faydalı qazıntılar əsasən əlvan və nəcib metallarla təmsil olunmuşdur. Bunlardan xrom (Göydərə, İpək və s.), qurğuşun-sink (Mehmana), qızıl (Qızılbucaq, Zoda, Söyüdü, Tutğun, cive (Ağyataq, Şorbulaq, Levçay, Çilgəzçay və s.) filizləri mühüm ehtiyata malik yataqlar emələ gətirir.

Qeyri-filiz faydalı qazıntılarda Qarabağ ərazisində geniş yayılmışdır. Onlar, adətən, kimya xammalı, odadavamlı və inşaat materialları, yarımqiymətli və bəzək daşları və s. sahələrlə zəngin qruplaşdırılır və əsasən gillə, gəc, tikinti, üzülük və bəzək daşı, soda və sement xammal və s. təmsil edilir.

Yanar faydalı qazıntılardan Tərər rayonunun Çardağı kəndi ərazisində yerləşən dağ kömür yatağı qeyd olunur.

İşğaldan azad olunmuş Azərbaycan Respublikası ərazilərində ehtiyatları Faydalı Qazıntı Ehtiyatlarının balansında təsdiq olunmuş 167 sayda müxtəlif növ faydalı qazıntı yatağı, o cümlədən: 4 qızıl, 7 çivə, 2 mis, 1 qurğuşun və sink, 1 daş kömür, 7 gəc, 4 vermikulit, 1 soda istehsalı üçün xammal, 12 əlvan və bəzək daşları (obsidian, mermərlənmiş oniks, yəşəm və s.), 10 mişar daşı, 21 üzülük daşı, 10 gillə, 21 sement xammalı, 8 müxtəlif növ tikinti daşları, 6 əhəng xammalı, 11 qum-çinçıl, 4 tikinti qumu, 1 perlit, 9 pənzə-vulkan külü, 16 yeraltı şirin su və 10 mineral su yatağı qeydə alınmışdır.

Ötən 27 il ərzində erməni işğalçıları bu faydalı qazıntıları vəhşicəsinə talan etmişdir. Onların bu eməllərində adlarını çəkmək istəmədiyimiz bir sıra xarici ölkələrdən cəlb edilmiş 30-dək şirkətlərin müxtəlif dövrlərdə iştirakı isə bütün beynəlxalq hüquq norma və konvensiyalarının kobud şəkildə pozulması deməkdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur əraziləri nəinki Azərbaycanın, Qafqazın, eləcə də planetimizin ən füsunkar ərazilərindəndir. Görünür buna görədir ki, Azərbaycan ərazisində Paleolit dövrünə (qədim daş dövrü) aid ilk insan məskənləri Qarabağda yerləşən Azix mağarasında müəyyən edilmişdir. Azix mağarası Füzuli rayonunda, Quruçayın sahilində yerləşir. Burada tapılmış arxeoloji mədəniyyət nümunələri insanların hələ 500 min il əvvəl bu mağarada yaşadığını göstərir. Mağarada tapılmış insanın alt çənə sümüyü 350-400 min il əvvələ aiddir. Çoxsaylı əmək alətlərinin olması sakinlərin ovçuluq və yığıcılıqla məşğul olduğunu sübut edir.

Kəlbəcər-Laçın iqtisadi-coğrafi rayonunun ərazisi qədim insan məskənlərindən biri olmuşdur. Burada insanın təşəkkül tapması və formalaşmasının Dördüncü dövrə aid olduğu güman edilir. Həmin dövrdə insanlar ilk əmək alətləri kimi daşdan istifadə etmişlər. Məsələn, Kəlbəcərdə 30 min ildən çox yaşlı olan qədim yaşayış məskəni Zar mağarasında aparılmış arxeoloji tədqiqatlar bunu sübut edir. Kəlbəcər rayonunda 6 min il yaşlı olan qaya təsvirləri də aşkar edilmişdir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda müxtəlif təbii abidələri, nadir bitki və heyvan növləri yayılmışdır və həm də bura Azərbaycanın iri meşə regionudur.

Yuxarıda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun qeyd edilən zəngin mineral xammal növləri və mövcud durumu barədə ümumi məlumat verildi.

Bəlli olduğu kimi, bu ərazilərin ekoloji durumu çox həssasdır. Burada faydalı qazıntı yataqlarının işlədilməsinin yerin təkindən istifadəyə və mühafizəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının qanun və digər normativ-hüquqi sənədlərinin müddəalarını ciddi əməl olunmalıdır. Bütün yer tək istifadəçiləri və icarəçiləri mineral ehtiyatlardan səmərəli və qənaətlə istifadə olunmasına və müəyyən edilmiş normalara və standartlara, istehsalat təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, ətraf mühitin və təbii landşaftın mühafizəsinə əməl etməlidirlər.

Mineral ehtiyatların yer təkindən çıxarılması və emalı zamanı aşağıdakı şərtlərə ciddi əməl olunmalıdır:

- bütün faydalı komponentlərin yataqlardan tam şəkildə və kompleks çıxarılması;
- yataqların istismarı başa çatdıqdan sonra pozulmuş torpaqların rekultivasiyası (bərpa);
- istehsal zamanı xammalın qənaətlə və tullantısız istifadəsi;
- istehsal tullantılarının ayrıca saxlanması və texnoloji istifadəsi;
- məhsulların işlədilməsi başa çatdıqdan sonra qalan məmulatların təkrar istifadəsi;
- qapalı istehsal dövrlərinin inkişafı və geniş təbii;
- enerjiyə qənaət edən texnologiyaların təbii.

Qarabağdakı bir çox filiz yataqlarında faydalı qazıntıların əksər hallarda çoxkomponentli mineral-xammal olduqları üçün onların istismarı, əvvəllər olduğu kimi tək iqtisadi səmərəlilik baxımından

məhdudlaşa bilməz, ölkəmiz müstəqilliyi şəraitində, ətraf mühit və ekoloji sahəsində beynəlxalq normalara və standartlara tam əməl edilməsinə, ən müasir və mətərəqqi texnoloji sxemlərin və ekoloji təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsinə əməl edilməsinə şərti ilə təmin olunmalıdır.

Faydalı qazıntı yataqlarının istismara verilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən istifadə olunmuş müxtəlif emal texnologiyasının tətbiqi, mineral-xammalın kompleks istifadəsinin təmini, yataqların istismarı və istifadəyə verilməsi müqabilində əldə edilən iqtisadi səmərə ilə ərazinin ekoloji tutulmuşluğunu və təbii mühafizə tədbirlərini nəzərə almalıdır.

Unutmaq olmaz ki, Qarabağ Şərqi Zəngəzur unikal təbii abidələri yerləşən landşaftı - füsunkar dağları, gözoşxayan düzənləri, gəzəl təpələri, sıldırım qayaları ilə məşhurdur. Buranın əsrarəngiz təbii ərazini unikal ekotizim məkanına çevirməyə də imkan verir. Faydalı qazıntı yataqlarının istifadəsi müddətində isə adətən 30-40 il olur.

Yataqlar istismara verilən zaman bu amili də mütəlx nəzərə saxlamaq lazımdır.

Hesab edirik ki, Qarabağda Şərqi Zəngəzurda yerləşən faydalı qazıntı yataqlarının ehtiyatlarının istifadə olunmasına çox ciddi yanaşılmalıdır. Faydalı qazıntıların istifadəsi ilə bağlı bütün sənədləri ciddi ekspertizadan keçirilməlidir. Hər bir yataq üçün rekultivasiya tədbirləri yüksək ixtisaslı ekoloqlar, geoloqlar və mədəniyyət tələbləri birgə hazırlanmalı, yatağın istismar müddətində ətraf mühitə dəyərli ziyan qabaqcadan iqtisadi cəhətcə qiymətləndirilməli və onun aradan qaldırılması üçün zəruri olan maliyyə vəsaiti istismarçıların nəzarətində saxlanılmalıdır.

Yerin təkindən istifadə ilə bağlı olan normativ-hüquqi sənədlərin təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyat olmalıdır. Nəzərə alaraq Bakı Dövlət Universitetinin Geologiya fakültəsində dövlətimiz üçün zəruri olan bu vacib işin daim aparılmasına nəzarət gücləndirməyə məqsədilə hüquqi məsələləri yaxşı bilən geoloqların ixtisaslaşdırılması, təbii mühafizənin təmin edilməsi zərurəti qənaətlə faydalı olaraq nəzərdə tutulmalıdır.

Yeraltı sərvətlərdən istifadənin məqsədli qanunvericilik aktlarının dövrün tələbləri səviyyəsində hazırlanması və təkmilləşdirilməsi zamanın tələbidir.

Qarabağın mineral ehtiyatları əlbəttə ki, istifadə olunmalıdır, lakin bu proses elə bir formada aparılmalıdır ki, ərazinin təbii landşaftına, bioloji müxtəlifliyinə, təbii bütövlüyünə ziyan dəyməsin.

Şəhidlərimizin qanı bahası olmayan Qarabağ torpaqları xalqımız qeyrət yeridir və hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün müqəddəsdir. Bu gözəl məkanın təbii sərvətlərindən istifadə olunması ləyaqətli, vicdanlı və vətənpəşver insanlara məşğul olmalıdır. Ölkəmiz, Vətənimiz üçün olduqca faydalı olan bu işə şəxsi və cəmiyyət məqsədi güdən möhtakları yaxın buraxmaq olmaz. Əgər belələri bəlli olarsa onlar ciddi cəzalandırılmalıdır ki, cəzalarına dərs olsun.

